

Фонд
Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва

**Аналітичні
записки**

Інформаційно-
аналітичне видання

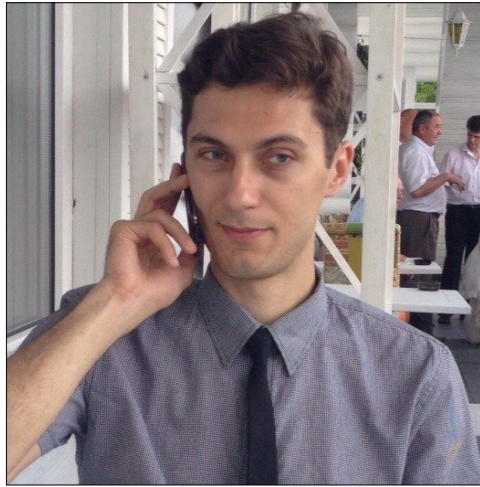
серпень 2015

**Олексій
СИДОРЧУК**

**РЕФОРМА
ВИЩОЇ ШКОЛИ:
думки студентів
і ректорів**

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ОЦІНКА ЗАГАЛЬНОГО СТАНУ ОСВІТИ ТА ЇЇ ПРОБЛЕМ – ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ	5
Ставлення до зовнішнього незалежного оцінювання	6
Ставлення до обраних спеціальностей та перспектив подальшого працевлаштування	7
Стипендії та підробіток під час навчання	9
Поширеність корупції у вишах	9
Корупційні ситуації та шляхи їх вирішення	10
Оцінка явища корупції	11
Чинники виникнення корупції	13
Мотиви окремих корупційних практик	14
Ставлення до способів боротьби з корупцією	15
ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ – ОПИТУВАННЯ РЕКТОРІВ	17
Ставлення до наявної системи вступу і шляхів її покращення	18
Оцінка нового закону «Про вищу освіту»	19
Оцінка можливостей розвитку власних вишів	19
Ставлення до корупції	20
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ	21

Олексій СИДОРЧУК,
аналітик Фонду «Демократичні ініціативи»
імені Ілька Кучеріва

ВСТУП

Серед довгого переліку реформ, які зобов'язалося здійснити нове керівництво української держави, реформа вищої освіти не привернула надто багато суспільної уваги, однак саме в цій сфері відбулося чи не найбільше прогресу протягом останнього півтора року. Найбільш очевидним свідченням початку масштабних перетворень стало ухвалення 1 липня 2014 року нового закону «Про вищу освіту», який покликаний створити умови для покращення якості вищої освіти, збільшити автономію вишів та інтегрувати українську освітню систему до міжнародної спільноти.

Поза тим, цілком зрозуміло, що сфера вищої освіти потребує ще дуже багатьох зусиль із приведення реальності у відповідність до задумів ініціаторів реформи. Як і в будь-якій іншій сфері, що перебуває в стані трансформації, реформаторські зусилля органів влади безпосередньо впливають на стейкхолдерів цієї сфери політики та не можуть бути повноцінно реалізовані без розуміння та підтримки з їхнього боку. Відповідно, вивчення думок і поглядів тих, на кого реформа вищої освіти безпосередньо вплине, є обов'язковою передумовою реалізації нової політики у цій царині.

З цією метою Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва провів опитування двох важливих груп стейкхолдерів освітньої політики – студентів і ректорів. Загальнона-

ціональне опитування студентів Фонд «Демініціативи» провів спільно з фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» із 5 по 12 березня 2015 року. Усього було опитано 1001 респондента за національною вибіркою вишів України, репрезентативною для студентського загалу за розташуванням і формою власності вишу та курсом навчання. Похибка вибірки не перевищує 3,2%. Опитування в Криму, Донецькій та Луганській областях не проводилось. Опитування ректорів Фонд «Демініціативи» провів з 18 по 23 червня 2015 року. В опитуванні взяли участь 58 ректорів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації з різних регіонів України.

У цій аналітичній записці буде здійснено аналіз результатів опитувань студентів і ректорів стосовно їхньої оцінки поточного стану вищої освіти, основних проблем і шляхів їх вирішення, ставлення до запропонованої реформи та її різних аспектів. Окремий блок аналізу присвячено оцінці студентів і ректорів явища корупції у вишах, причин її виникнення та механізмів боротьби з нею. На основі здійсненого аналізу буде запропоновано рекомендації для Міністерства освіти та науки й інших профільних органів влади щодо подальших кроків із реформування вищої освіти, які ґрунтуватимуться на думках і побажаннях студентів та ректорів.

ОЦІНКА ЗАГАЛЬНОГО СТАНУ ОСВІТИ ТА ЇЇ ПРОБЛЕМ – ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ

Переважна більшість студентів вважає необхідність реформувати вищу освіту важливою проблемою: 36% назвали її пріоритетною, ще 51% – важливою. Їхня думка переважно корелюється зі ставленням опитаного в 2014 р. населення країни, абсолютна більшість якого (74%) також відзначила важливість задачі покращення якості вищої освіти. При цьому самі студенти у своїй більшості тією чи іншою мірою обізнані з новим законом «Про вищу освіту», спрямованим на реформування цієї галузі. Лише 26% студентів нічого не чули про цей закон, тоді як 13% читали текст закону, 26% знають його основні положення, і 35% – дещо про нього знають.

Говорячи про якість вищої освіти, студенти оцінили її посередньо: 18% назвали її швидше чи дуже високою, 25% – низькою, і 51% – середньою. Ці дані суттєво відрізняються від оцінок, які студенти давали у 2011 р. Тоді кількість схвальних оцінок становила аж 48,5%, а низьких – усього 7,5%. Водночас поточні враження студентів переважно збігаються з оцінками населення у 2014 р., 29% якого дали негативну оцінку якості освіти, а 15% – позитивну. Тим часом у власному виші студенти й надалі оцінюють якість освіти під більш позитивним кутом, хоч і в дещо меншій пропорції, ніж раніше. У 2011 р. 54% вважали рівень освіти у своєму виші **високою**, 6% – **низькою**, і 38% – **середньою**, тоді як у 2015 р. ці показники становили 35%, 16% і 43%. Очевидно, що студенти схильні оцінювати викладання у своєму виші більш позитивно, ніж викладання по країні в цілому, якість якого, на їхню думку, впала за останні роки.

Серед різних профілів навчання найкраще оцінюють якість освіти у своїх вишах юристи (високою її вважає кожен другий опитаний,

низькою – менше 9%), найгірше – студенти суспільно-гуманітарного профілю (29% вважають її високою, 28% – низькою). Студенти технічного, фінансово-економічного та мистецького профілів здебільшого позитивно оцінюють якість освіти у власних вишах, а серед студентів природничого профілю думки розділилися рівно навпіл. Значущих відмінностей в оцінці якості освіти у власних вишах між студентами бюджету та контракту та студентами з міст із різною кількістю населення не було виявлено.

Думки студентів щодо необхідності скорочення кількості вишів, ідею чого намагається втілити в життя нове керівництво Міністерства освіти й науки, розділилися. 39% студентів погоджуються з тезою про завелику кількість вишів, тоді як 30% вважають, що поточна кількість вишів оптимальна. Ще 11% переконані, що вишів, навпаки, замало. Населення загалом ставиться до цієї проблеми більш однозначно – серед нього 52% переконані, що наразі існує надто багато вишів, і лише кожен четвертий вважає, що кількість вишів відповідає потребам освіти. При цьому кількість вишів має визначатися передусім потребами ринку та змогою вишів давати якісну освіту – такої думки дотримуються 46% та 41% студентів, відповідно, та 52% і 36% населення, відповідно. Водночас орієнтуватись на число бажаючих отримати вищу освіту при визначенні кількості вишів прагнуть дещо менше чверті опитаних студентів і громадян.

Опитування студентів засвідчило, що вони оцінюють ключові проблеми вищої освіти здебільшого з практичної точки зору. Кожен другий студент назвав важливою проблемою невизнання дипломів вітчизняних вишів за

кордоном, 41% – невідповідність викладання у вишах вимогам ринку праці. Ще 39% зауважили корумпованість викладацького складу, 32% – низький рівень освіти порівняно з зарубіжними університетами. Бачення головних проблем вищої освіти населення в цілому дещо відрізняється: на перше місце громадяни поставили корумпованість (44%), однак також доволі часто згадували невизнання дипломів українських вишів у світі (40%).

Поза тим, серед можливих шляхів вирішення актуальних проблем вищої освіти сту-

денти однаково часто називали цілу низку можливих рішень. Зокрема 44% наголосили на необхідності боротьби з корупцією, 43% – налагодження співпраці з іноземними вишами, 42% – підвищення оплати викладачів, 41% – стимулювання наукової діяльності у вишах. Серед населення України беззаперечно першість отримала необхідність викорінення корупції (таку опцію обрали 52%), що цілком узгоджується із поширеним сприйняттям освіти як корумпованої сфери.

Ставлення до зовнішнього незалежного оцінювання

Переважає більшість студентів підтримує запроваджену в 2008 р. як критерій відбору студентів до вишів систему зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) – такої думки три чверті опитаних. Дещо нижчим цей показник був серед усього населення – 60%. Вищу кількість прихильників ЗНО серед студентів можна пояснити тим, що вони мали досвід проходження ЗНО. По-перше, серед них значно менше тих, хто не визначився зі своїм ставленням до цієї системи. По-друге, вищий рівень підтримки ЗНО серед студентства є непрямим свідченням успішності цієї системи, адже ті, хто мають особистий досвід взаємодії з нею, ставляться до неї прихильніше.

Рівень підтримки ЗНО дещо різниться поміж студентів різних профілів навчання, однак не надто суттєво. Закономірно, що найменш прихильні до цієї системи студенти мистецького профілю, адже сама система тестування має обмежений потенціал до виявлення творчих здібностей. Водночас навіть серед цих студентів кількість прихильників ЗНО переважає над кількістю противників удвічі – 60% проти 30%. Це також свідчить про успіхи впровадження ЗНО, зокрема здатність нової

системи отримувати прихильників навіть у середовищі з потенційно високим рівнем опору. З іншого боку, ніякої різниці у ставленні до ЗНО не було виявлено серед студентів, що раніше проживали у різних населених пунктах. Можна було очікувати, що вихідці з сіл ставитимуться до ЗНО прихильніше внаслідок кращих можливостей конкурувати на рівних із жителями великих міст за вступ. Однак опитування засвідчило відсутність серйозних відмінностей у ставленні жителів різних типів населених пунктів до ЗНО.

Поза тим, і студенти, і населення загалом підтримують збереження можливості позакурсного вступу. Думки з приводу того, якими мають бути такі можливості, втім, досить різні. Серед студентів дещо більше тих, хто волів би звзвати коло абітурієнтів з правом позакурсного вступу (28% у студентів і 17% у населення), водночас і серед студентів, і серед населення є прихильники збереження нинішньої системи пільг (25% і 21%, відповідно), а також її заміни різними формами адресної допомоги (по 14%). Серед тих, хто має отримувати пільги при вступі, студенти і населення виокремили передусім сиріт, а

також меншою мірою – дітей з бідних сімей, дітей з обмеженими фізичними можливостями і дітей загиблих учасників бойових дій на Донбасі. При цьому переважна більшість студентів (55%) підтримує пріоритетність балу ЗНО при вступі. Найбільш популярна ця думка і серед населення, хоч і меншою мірою (так вважають 39%). Це, знову ж таки, вказує на позитивний вплив безпосередньої залученості до ЗНО на ставлення до цієї системи.

Незважаючи на позитивне ставлення до ЗНО, студенти переважно не схвалюють ідею його запровадження при вступі до магістратури. Підтримують таку ідею 28%, не підтримують – 49%. Очевидно, що пояснення цього слід шукати у різному сприйнятті самого процесу вступу до магістратури. Зокрема, можна припустити, що, на думку студентів, вступ до магістратури потрібно заслужити своїми навчальними досягненнями під час бакалавра-

ту, тому цінність зовнішнього оцінювання у цьому разі для них є нижчою. З іншого боку, ще одним фактором може бути більша поширеність неформальних практик під час вступу до магістратури, ніж під час набору студентів на перший курс. Тому й підтримка запровадження ЗНО на цьому етапі є, відповідно, нижчою.

Подібну картину можна спостерігати і у ставленні студентів до можливості зовнішнього оцінювання знань випускників вишів. Підтримують цю ідею 30%, не підтримують – 48%. Як пояснення так само можна висунути припущення про пріоритет навчальних досягнень студентів у своїх вишах над будь-якою формою зовнішнього оцінювання. Крім того, очевидно, що далеко не всі студенти розуміють необхідність такого оцінювання після завершення навчання у вишах.

Ставлення до обраних спеціальностей та перспектив подальшого працевлаштування

Відносна більшість студентів – 48% – обрала виш і спеціальність навчання за власним бажанням. Частка таких відповідей дещо зросла порівняно з опитуванням студентів 2011 р. – тоді таких налічувалося 39%. Характерно, що особиста зацікавленість була головним мотивом для студентів усіх профілів навчання, найбільше – для суспільно-гуманітарного та мистецького (по 55%). Серед інших мотивів можна відзначити престиж і можливість працевлаштування, який – цілком очікувано – був найбільш поширений серед студентів юридичної спеціальності (29%). Водночас у студентів усіх інших профілів такий варіант набрав менш ніж 20%.

Так само майже половина студентів (45%) планують працювати за своєю спеціальністю

після завершення навчання. Найвищий цей показник у студентів мистецького профілю (57%), найнижчий – технічного (34%). Так само студенти технічних напрямів найбільше сумніваються у можливості отримувати адекватну зарплату, працюючи за спеціальністю: 41% із них готові обрати роботу за фахом у разі достойної зарплати. У той же час найменше переймаються з цього приводу природничики та юристи – частки таких відповідей у них становили 26% і 28%. Очевидно, що ці дані красномовно свідчать про очікування студентів різних галузей щодо можливості гідного працевлаштування за спеціальністю і також є непрямими індикаторами поточного стану ринку праці в цих галузях.

Обнадійливим сигналом є результати від-

повідей студентів на питання про головні критерії успіху під час пошуку роботи після завершення навчання. 45% студентів вважають, що головним критерієм є рівень знань, тоді як 36% – зв'язки та знайомства. Водночас чотири роки тому саме зв'язки та знайомства були для студентів головною передумовою успішного працевлаштування: такої думки дотримувалися 43%, тоді як на пріоритетність добрих знань вказали 38%. Тож подальші дослідження необхідні для того, щоб виявити, наскільки серйозним є це зрушення і з чим воно пов'язане: із загальним зростанням цінності знань серед студентів чи з новими умовами ринку праці.

Переважає більшість студентів (70%) воліла б продовжити навчання за кордоном. Порівняно з 2011 р. цей показник дещо зріс: тоді він становив 55%. Але, як і раніше, основною перешкодою для втілення таких планів у життя студенти вважають нестачу грошей – аж 71% думає саме так (53% у 2011 р.). При цьому погане володіння іноземними мовами як перешкоду виокремили 38% студентів. Очевидно, що ключовою мовою для навчання за кордоном є англійська. Рівень володіння нею серед студентів різниться: 34% здатні зрозуміти співрозмовника на побутовому рівні та відповідати йому, 27% можуть зрозуміти текст англійською мовою, 21% здатні виконати якусь роботу англійською мовою самостійно, і лише 14% не можуть здійснити нічого з переліченого.

Прагнення студентів навчатися за кордоном зрозуміле, зважаючи на недостатню високу оцінку якості освіти в Україні та турбулентну й подекуди небезпечну ситуацію в Україні протягом останніх півтора року. Зважаючи на такі прагнення, стає зрозумілим і пріоритетність проблем вищої освіти для студентів, ключове місце серед яких посідає невизнання дипломів вітчизняних вишів за кордоном. Водночас бажання вчитися за кордоном, вочевидь, має під собою ще одну, більш приземлену причину. Опитування засвідчило, що у власному студентському житті респонден-

тів найбільше хвилюють матеріальні питання: для 41% це – нестача грошей на проживання, для 36% – можливість підробітків і працевлаштування. Порівняно з 2011 р. значення цих пріоритетів навіть виросло, хоча й тоді вони посідали перші місця. Тому можна припустити, що прагнення студентів навчатися за кордоном зумовлено й тим, що вони вбачають у цьому можливості покращити свій матеріальний стан.

Ще одним підтвердженням популярності ідеї виїзду за кордон на навчання слугують відповіді на запитання про те, які дисципліни студенти воліли б вивчати, користуючись розширеною свободою вибору предметів відповідно до нового закону про вищу освіту. 63% опитаних хотіли б вивчати іноземну мову, тоді як другий за пріоритетністю предмет – психологія – набрав лише 35%. При цьому іноземна мова лідирує і в переліку тих предметів, які студенти вже вивчали – так відповіли 87% опитаних. Загалом популярність іноземної мови та можливості навчання за кордоном свідчить водночас про не надто високу оцінку студентами якості освіти в Україні та потребу значно розширити академічну мобільність і свободу студентів у рамках реформи вищої освіти.

Стипендії та підробіток під час навчання

Серед опитаних студентів кількість тих, хто отримує стипендію, і тих, хто її не отримує, розділилася практично порівну: перших знайшлося 48%, других – 52%. Поза тим, обсяг стипендії не відшкодовує покриває більшої частини витрат студентів. Її вистачає для задоволення всіх потреб лише 3% студентів, у 7% вона покриває витрати на проїзд, харчування та оплату гуртожитку, 38% її вистачає лише на проїзд і харчування, 30% – лише на харчування, тоді як для 22% її замало навіть для оплати харчування. Подібні результати дали й відповіді на запитання про те, яку частку прожиткового бюджету становить стипендія. Тільки 11% живуть винятково на неї, для 7% ця частка становить не більше як 80%, для 23% – не більше 60%, для 34% – не більше 40%, для 25% – не більше 20%. Ці результати цілком недвозначно вказують на те, що для абсолютної більшості студентів сти-

пендія покриває лише частину їхніх витрат, які вони змушені задовольняти з інших джерел.

Водночас в умовах нинішньої економічної кризи та бюджетного дефіциту стипендії для студентів стали одним із потенційних джерел скорочення бюджетних витрат. Опитані студенти загалом із розумінням ставляться до цієї ідеї. Найбільше – 54% – вважають, що в такому разі стипендії варто давати лише тим студентам, які успішно навчаються, тоді як інші варіанти – стипендії тільки для бюджетників або менші стипендії для всіх – здобули нижчу підтримку. Зважаючи на всі вище перелічені результати, цілком закономірно, що значна частка студентів – 37% – працюють або у сфері, що пов'язана з їхнім фахом, або поза нею. Стільки ж намагаються підробляти, але не можуть знайти роботу. І лише кожний четвертий не потребує підробітку в студентські роки.

Поширеність корупції у вишах

Переважає більшість студентів стикалася з корупцією у вишах особисто або чула про це від своїх знайомих. Перших виявилось 34%, других – 36%. Ніколи не стикалися з корупцією 40%. Ці результати загалом не змінилися порівняно з 2011 р., коли пропорції були приблизно такими самими. Серед студентів різних профілів навчання найчастіше стикалися з корупцією природничники: особисто з нею мав справу кожен другий, тоді як ще 18% чули про такі випадки. Досить високим показником особистого досвіду взаємодії з корупцією продемонстрували також студенти технічних спеціальностей – тут їх частка сягнула 37%. Найменше таких випадків згадали

студенти вишів мистецького профілю: серед них 55% ніколи не стикалися з корупцією, 26% стикалися з нею особисто, і 19% – чули про такі випадки. Розподіл відповідей представників інших напрямів навчання був, приблизно, рівноцінний. Отримані результати в цілому засвідчують припущення, що корупція більш поширена серед спеціальностей з високою складністю навчання – природничих і технічних, – де отримати потрібну оцінку самостійними зусиллями важче.

Дещо – однак не надто – вищими стали показники поширеності корупційних практик у студентів, що навчаються на контракті, порівняно з бюджетниками. Серед перших ніколи

не стикалися з корупцією 36%, серед других 43%. Більш вираженою є різниця у розрізі типу населеного пункту. В Києві з корупцією особисто стикалися 29% опитаних, тоді як у маленьких містах (менше 100 тис. жителів) – 55%. Очевидно, що ці результати вказують на більшу поширеність корупційних практик у регіонах і невеликих університетах, що, вочевидь, потребує окремої уваги реформаторів вищої освіти. Опитування також підтвердило закономірність про збільшення кількості студентів, які стикалися з корупцією, з кожним наступним роком навчання: з корупцією доводилося особисто стикатися 25% першкурсників і в той же час 42% п'ятикурсників і 44% шестикурсників.

Не надто втішними є відповіді студентів щодо змін в обсягах корупції протягом останнього року. Зменшення обсягів корупції у власних вишах помітили лише 11%. Натомість, 25% зазначили, що ніяких змін у цій сфері не

відбулося, і 5% – що корупції стало ще більше. Крім того, 13% зауважили, що корупції в їхніх вишах не було і раніше. Водночас певні відмінності у тенденціях до змін обсягу корупції можна побачити у вишах, розташованих у різних населених пунктах. Зокрема, в Києві та великих містах побачили зменшення корупції 9% і 8% опитаних, відповідно, тоді як у середніх і малих містах таких виявилось суттєво більше – 15% і 23%. Таким чином, попри те, що в малих містах студенти й надалі продовжують стикатися з випадками корупції частіше, ніж у великих, саме в них більш помітна тенденція до звуження сфер застосування корупційних практик, що, безперечно, є позитивним сигналом. Серед різних профілів навчання виокремився суспільно-гуманітарний, де про зменшення обсягів корупції згадали 19%. На інших спеціальностях кількість студентів, які помітили зменшення корупції, не досягала й 10%.

Корупційні ситуації та шляхи їх вирішення

Як і у 2011 р., абсолютна більшість студентів переконана, що корупційні практики у їхніх вишах найбільш поширені під час складання заліків та іспитів. Сьогодні таких нараховується 61%, тоді як у 2011 р. їх було 75%. Навряд чи це падіння можна пояснити якимись структурними змінами у корупційних практиках – можливо, воно відбулося частково за рахунок збільшення пропорції тих, хто не зміг відповісти на це питання (25% проти 15%). Інші варіанти отримали приблизно такий самий рівень підтримки: на поширеність корупції під час захисту дипломних робіт та у разі загрози відрахування з вишу вказали по 23%. Очевидно, втім, що саме складання заліків та іспитів лишається найбільш вразливим до корупції етапом навчального процесу.

Студенти переважно не можуть дати точної

відповіді на питання про стандартну вартість хабара в їхньому виші. Лише 8% повідомили, що існує стандартна ціна, ще 16% зазначили про існування загальної такси, яка змінюється залежно від обставин. Представники цих двох категорій респондентів назвали середню суму хабара, яка становила близько 376 гривень, що на 161 гривню менше, ніж було зафіксовано в опитуванні 2011 р. Зниження середньої вартості хабара можна вважати несподіваним, зважаючи на зростання вартості життя протягом останніх чотирьох років. Як пояснення можна хіба що висунути тезу про загальне зниження рівня життя населення за цей проміжок часу.

Ще 22% студентів зауважили, що стандартної суми хабара не існує, і 55% повідомили, що їм нічого не відомо про це. При цьому

більшість студентів, якщо відкинути тих, хто відповів «не знаю», стверджують, що хабар бодай частково гарантує вирішення проблеми. Серед тих, хто дав визначену відповідь на питання про гарантії отримання бажаного результату після хабара, 48% зазначили, що хабар повністю гарантує досягнення цього результату, 34% – що він гарантує це частково, і лише 18% – що він зовсім цього не гарантує.

Опитування ще раз підтвердило той факт, що студенти дуже часто дізнаються про ко-

рупційні можливості від своїх колег зі старших курсів – про це зазначили 42% опитаних (хоч і дещо менше, ніж 51% у 2011 р.). Від своїх однокурсників про можливості корупційних дій дізнаються 28%, від старост – 25%. Менше студенти дізнаються про корупційні можливості від викладачів (21%) та від методистів чи лаборантів (12%). Відповідно, це може слугувати непрямим підтвердженням того, що й ініціатива самих корупційних діянь надходить здебільшого від студентів.

Оцінка явища корупції

Українськими однозначними виявилися оцінки студентами самого явища корупції. 42% зазначили, що для них корупція прямо пов'язана з випуском некваліфікованих фахівців, водночас 41%, навпаки, оцінили її у позитивному ключі – як швидке та відносно просте розв'язання проблем. Ще 28% переклали відповідальність за неї на викладачів, назвавши корупцію проявом їх аморальності. Подібну картину можна було спостерігати і в 2011 р., хоча тоді частка тих, хто назвав корупцію швидким вирішенням проблем, була дещо вищою – 47%. Загалом ці дані свідчать про те, що серед студентів немає однозначного ставлення до корупції, і значна їх частина продовжує її виправдовувати.

Характерно, що сам факт участі студентів у корупційних практиках загалом не надто впливає на оцінку цього явища. Серед тих, хто стикався з корупцією особисто, і тих, хто не стикався з нею, якщо відкинути групу респондентів, які не змогли відповісти на це запитання, частка відповідей про «швидке та відносно просте вирішення проблеми» становить 54% і 47%, відповідно. Тим часом варіант «випуск некваліфікованих спеціалістів» взагалі отримав рівноцінну підтримку в обох групах – 46% і 47%, відповідно.

Очевидно, щоб проаналізувати це питання детальніше, слід звернути увагу на конкретні випадки прояву корупції, оскільки різні студенти вкладають у поняття корупції різний смисл. Наприклад, для одних подарунок викладачеві може бути звичайною формою подяки, у той час як для інших – хабаром для отримання потрібної оцінки. Загалом більшість студентів хоча б раз вдавалися до дій, які можна кваліфікувати як корупція. Водночас корупційних діянь зізналася меншість: 19% купували реферат, курсову чи дипломну роботу, 18% – платили гроші за складання заліків та іспитів.. Більше студентів робили те, що можна назвати корупцією в залежності від обставин. Зокрема, 29% доводилося дарувати подарунки викладачам, 22% – надавати їм послуги чи купувати пропоновані викладачами підручники і матеріали, тоді як 6% платили гроші за поселення в гуртожиток. При цьому 45% відповіли, що ніколи не вдавалися до жодних із перелічених дій.

Аналізуючи ставлення студентів до явища корупції, можна помітити певні відмінності серед тих студентів, які були задіяні у відвертій корупції, та тими, хто не брав участі у будь-яких її проявах. Зокрема, серед тих, хто купував реферати чи курсові роботи, 59%

вважають корупцію простим і швидким вирішенням проблеми, а серед тих, хто платив за складення заліків – 56%. Водночас з-поміж тих, хто не робив нічого з того, що можна назвати корупцією, таку думку мають 46%. Крім того, як невід’ємною частиною навчального процесу корупцію вважають 22% тих, хто купував оцінки, і 15% тих, хто купував реферати чи інші роботи, однак лише 10% тих, хто ніколи не вдавався до потенційно корупційних дій. При цьому підтримка думки про те, що корупція породжує випуск некваліфікованих фахівців, не надто різниться між цими групами: так вважають 48% тих, хто купував оцінки, 54% тих, хто купував реферати чи роботи, і 56% тих, хто ніколи не робив нічого потенційно корупційного. Ставлення студентів, які вдавалися до дій, які можна кваліфікувати як корупція залежно від обставин, до природи корупції **перебуває** приблизно посередині між двома зазначеними полюсами.

Як бачимо, ефект легітимації корупції внаслідок залучення до неї – зростання підтримки цього явища в результаті вчинення корупційних дій – помітний, але не надто виразно. Така слабка залежність вказує на те, що рівень терпимості до корупції серед студентів достатньо високий і мало залежить від того, чи доводилося студенту коли-небудь вчиняти потенційно корупційні дії. Очевидно, що й ті студенти, які робили це, не завжди розглядають такі вчинки саме в корупційному світлі. Зокрема, майже третина – 32% – тих, хто був залучений до тих чи інших потенційно корупційних дій, зазначили, що зробили це у знак вдячності викладачеві. Інші респонденти переважно визнавали корупційну складову їхніх дій: 37% визнали, що робили це заради прихильності викладача під час складання іспитів, 20% – щоб отримати стипендію. Окремо варто відзначити 23% студентів, які зауважили, що вдавалися до потенційно корупційних дій під тиском викладача і тому не мали вибору – на існування такої проблеми також варто звернути особливу увагу.

Завершуючи тему різного ставлення до

природи корупції серед різних категорій студентів, можна побачити відмінності у такому ставленні серед тих, хто планує і хто не планує працювати далі за спеціальністю. Найбільше впадає у вічі, що кількість тих, хто вважає корупцію прямою дорогою до випуску некваліфікованих спеціалістів, серед студентів, що не планують працювати за фахом, вдвічі менша, ніж серед тих, хто збирається працювати за фахом – 21% проти 43%. Водночас позитивні оцінки корупції, навпаки, вищі серед тих, хто не планує працювати за спеціальністю: швидким і простим вирішенням проблем її вважає 48% серед цієї групи, традиційною формою подяки – 15%. Аналогічні показники серед тих студентів, що зголосилися працювати за спеціальністю, склали 39% і 8%, відповідно. Можемо зробити висновок, що студенти, які не планують працювати за фахом, ставляться до корупції більш толерантно – вочевидь, в результаті того, що вважають отримувати знання менш цінними і надають більший пріоритет здобуттю оцінок і диплому.

Чинники виникнення корупції

При цьому студенти здебільшого визнають, що основні чинники виникнення корупції криються саме у них самих. Зокрема, 47% опитаних назвали головним фактором поширення корупції у вишах лінощі студентів і їх небажання вчитись. Досить багато з них – 43% – також вказали на знецінення вищої освіти та її зведення до необхідності отримати диплом як значущу причину корупції. Серед інших факторів виникнення корупції студенти згадали низький рівень зарплати викладачів (32%), загальне знецінення моральних норм (24%) і нестачу часу у студентів (23%). Характерно, що серед тих студентів, які не стикалися з корупцією, важливість чинника лінощів самих студентів дещо вища: 57% проти 47% серед тих, хто стикався з корупцією (якщо відкинути тих, хто вагався з відповіддю). Так само й ті, хто зізнався в корупційних діях, схильні дещо применшувати роль лінощів у виникненні корупції порівняно з тими, хто не робив нічого корупційного: серед тих, хто купував реферати чи роботи, вважають лінощі важливим чинником корупції 41%, тоді як серед тих, хто нічого подібного не робив, аж 60%. При цьому позитивним сигналом є бодай те, що багато студентів визнають власну відповідальність за виникнення корупції у вишах.

Подібну картину демонструє й наступне питання, яке стосується мотивації купівлі оцінок. Більшість студентів визнає, що головною причиною купівлі оцінок є бажання самих студентів заплатити замість того, щоб вивчити необхідний предмет – так вважають 58% студентів. Інші, не залежні від студентів фактори, виокремили значно менше респондентів: 32% згадали завантаженість навчання непотрібними курсами, 28% – відсутність часу на навчання через необхідність заробляти гроші, 22% – необхідність дотримуватись прикладу інших, які роблять так само, 20% – тиск з боку

викладачів. Очевидно, що всі перелічені фактори мають місце і певною мірою впливають на поширення корупції у вишах. Більше того, окремі з них мають стати предметом пильної уваги Міністерства освіти й науки, зокрема надмірна завантаженість студентів різними курсами, що далеко не завжди стосуються їхньої спеціалізації.

Поза тим, ключове джерело найбільш яскравого прояву корупції у вищій освіті – купівлі оцінок – радше лежить у сфері мотивації самих студентів, про що й свідчить опитування. Характерно, що ця відповідь знайшла найбільше підтримки і серед тих, хто був залучений до корупційних практик, і серед тих, хто не був, хоча серед останніх таких очікувано більше: 63% і 74%, відповідно (якщо не враховувати тих, хто не дав однозначної відповіді на це запитання). На зовнішні чинники купівлі оцінок, з іншого боку, частіше вказали ті, хто стикався з корупцією: 46% із них згадали надмірну завантаженість навчання, 38% – брак часу на навчання, 33% – тиск викладачів. У середовищі тих, хто не стикався з корупцією, аналогічні показники становили 28%, 29% і 13%, відповідно.

Схожу картину можна спостерігати і в розрізі тих, хто давав та не давав хабарі протягом останнього року. Зокрема, серед тих, хто давав хабарі, 59% вважають, що ключовою причиною купівлі оцінок є власне бажання студентів, тоді як серед тих, хто не давав хабарів, таких 72%. Примітно, що в середовищі тих, хто давав хабарі, особливо популярною є думка, що основна відповідальність за це лежить на викладачеві – її висловили 47%. Для порівняння так вважають лише 19% тих, хто не давав хабарі. Такі результати можна трактувати по-різному. З одного боку, цілком зрозуміло, що студенти, які були залучені до корупційних дій і – тим більше – платили хабарі,

схильні перекладати більшу відповідальність за свої вчинки на зовнішні, не залежні від них чинники. З іншого боку, навіть серед них аб-

солютна більшість зізнається, що ключовим фактором купівлі оцінок є все-таки ініціатива самих студентів.

Мотиви окремих корупційних практик

21% студентів зауважили, що їм доводилося платити хабарі протягом останнього року. Очевидно, втім, що цей показник варто сприймати з великою часткою обережності, зважаючи на чутливий характер питання. Тому можна очікувати, що не всі студенти, які давали хабарі за останній рік, визнали це під час відповіді на запитання анкети. Поза тим, навіть такий результат може бути ілюстративним в розрізах того, як студенти, що давали та не давали хабарі, відповідали на інші питання.

По-перше, можна припустити, що ті студенти, які менше підтримують систему ЗНО, більше схильні давати хабарі під час навчання у вишах, адже більше прагнуть зберегти нечесні методи здобуття навчальних досягнень. Однак серед тих, хто підтримує ЗНО, і тих, хто його не підтримує, частка тих, хто давав хабарі, приблизно однакова. Більше того, серед тих, хто підтримує запровадження ЗНО під час вступу до магістратури та для оцінювання знань випускників вишів, кількість тих, хто давав хабарі, навіть вища, ніж серед тих, хто не підтримує таких нововведень. Отже, проведене дослідження не підтвердило висунуту гіпотезу.

З іншого боку, доволі цікавим може бути виявлений зв'язок між мотивацією до вступу до вишів та досвідом надання хабарів. 65% усіх студентів відповіли, що не давали хабарів протягом останнього року. Водночас серед тих, хто вступив до вишу за власним бажанням, 74% не давали хабарів протягом останнього року, а серед тих, хто вступив до вишу, аби платити якомога менше за

навчання, таких виявилось лише 46%. Серед тих, хто вступив до вишу за порадами батьків, частка тих, хто не давав хабарів, також була відносно низькою – 50%. Відповідно, можна висунути припущення, що ті студенти, які мотивовані передусім інтересом до навчання, менше схильні платити хабарі, ніж ті, які ставляться до навчання більше як до вимушеного обов'язку. З іншого боку, практично немає різниці у показниках тих, хто давав і не давав хабарів, між тими, хто планує і хто не планує працювати за спеціальністю після завершення вишу.

Опитування також виявило доволі очевидний зв'язок між досвідом давання хабарів і успішністю студентів: давали хабарі 24% тих, хто вчиться на «трійки», 22% тих, хто вчиться на «четвірки», та 16% тих, хто вчиться на п'ятірки. Показово також, що серед «трієчників» помітно більше тих, хто відмовився відповідати на це запитання – 20% – що свідчить про те, що реальна кількість хабарників у цій категорії, вочевидь, ще більша. Такі результати підтверджують тезу, про те, що корупційні практики більше поширені серед студентів з гіршою навчальною успішністю, які, відповідно, змушені шукати інші шляхи отримання потрібних їм оцінок.

Інший різновид корупції – купівля або копіювання з інтернету рефератів, курсових і дипломних робіт – більш поширений, на думку студентів. 29% з них зазначили, що такі дії є загальною практикою, 40% – досить поширеним явищем. При цьому 12% відповіли, що таке буває, але не часто, і ще 6% – що тако-го майже не буває. Найчастіше цю практику

помічали, знову ж таки, студенти технічних і природничих спеціальностей: загалом 75% і 72% із них зауважили її поширеність у своїх вишах. Найменшим цей показник є у студентів мистецького профілю – 57%. Утім, як бачимо, студенти всіх профілів навчання часто стикаються з купівлею чи копіюванням з інтернету різноманітних робіт.

Так само як і в разі з досвідом взаємодії з корупцією, обізнаність студентів про поширеність випадків купівлі чи копіювання робіт студентами зростає після 1-го курсу: від 66% серед першокурсників до 84% серед студентів останнього курсу магістратури. Примітним результатом опитування стало значно більше поширення цієї практики в Києві: майже 85% зауважили, що це загальна практика або доволі поширене явище, і лише 8% – що це рідкісне явище. У маленьких містах, навпаки, відносна більшість (45%) вважає, що подібні випадки трапляються рідко, і 27% – часто. Можна відшукати різні причини таких розбіжностей: у київських студентів кращі фінансові можливості для купівлі робіт, кращий доступ до мережі Інтернет, а в самій столиці пропозиція написання робіт за гроші більша, ніж у невеликих містах.

Відповідаючи на запитання про мотивацію купівлі чи списування рефератів і курсових робіт, студенти так само поставили на перше місце бажання самих студентів докладати менше зусиль під час навчання – 45% опитаних зауважили, що купити чи списати роботу дуже просто і доступно, 31% вважають, що

студенти чинять так, бо не бачать зв'язку між необхідністю виконувати ці завдання і їхньою майбутньою професією, 22% – бо не мають часу виконувати ці завдання, 17% – бо не здатні виконувати їх самостійно. Відповідно, ці результати схильють до висновку, аналогічного тому, що стосувався мотивів купівлі оцінок. Більшість студентів визнають, що купівля чи копіювання готових робіт зумовлені передусім особистою ініціативою студентів, а не непереборними зовнішніми обставинами. Водночас слабкий зв'язок завдань, які виконують студенти, з їхнім майбутнім фахом також є цілком наочною проблемою, що потребує уваги в процесі реформування вищої освіти.

Яскравим підтвердженням цього слугують відповіді студентів на запитання про те, що може спонукати студентів виконувати всі роботи самостійно. 53% респондентів вважають, що таким чинником має бути розуміння того, що виконання цих робіт потрібне для отримання професійних навичок, 40% – покращення якості викладання, що підвищило би рівень зацікавленості студентів у навчанні. При цьому 34% опитаних зауважили, що позитивним фактором може також бути вищий рівень добробуту студентів, який би не вимагав від них відволікатися від навчання на роботу. Каральні методи, натомість, підтримали небагато студентів – лише кожен п'ятий вважає боротьбу з «продавцями» цих послуг або відрахування студентів за виявлений плагіат ефективними стимулами усунення цього явища.

Ставлення до способів боротьби з корупцією

Більшість студентів переконані в тому, що з корупцією необхідно боротися, – таку позицію обійняли 56% опитаних. Кожен третій налаштований більш обережно, вважаючи, що в такій боротьбі не варто сподіватися на значні

успіхи, і лише 4% гадають, що проти корупції не слід боротися в принципі. При цьому рівень підтримки протидії корупції приблизно однаковий серед тих студентів, що були – прямо чи непрямо – залучені до корупції, і тих, що

не мали такого досвіду. Зокрема, аж 58% тих, хто зізналися у купівлі оцінок, висловилися за необхідність боротися з корупцією; таку ж думку мали 53% тих, хто купували реферати, курсові чи дипломні роботи.

Водночас декларативна підтримка боротьби з корупцією далеко не завжди означає готовність брати участь у цьому процесі. Результати опитування яскраво це засвідчили. На думку переважної більшості студентів, боротися з корупцією мають не вони самі, а інші органи й інституції. Так, 45% вважають, що це має бути Міністерство освіти й науки, 39% – ректорати й деканати, 38% – міліція. Лише чверть опитаних вважає, що за це мають взятися органи студентського самоврядування. Таким чином, цілком очевидно, що студенти схильні перекладати відповідальність за викорінення корупції у вишах на зовнішніх акторів.

На слабку готовність студентів стати активними учасниками процесу викорінення корупції вказують й відповіді на запитання про те, чи готові вони заявити про випадки корупції у їхніх вишах. Лише 8% погодилися зробити це публічно в разі необхідності, 30% готові заявити про такі випадки на умовах анонімності, а 38% взагалі не готові до такого. Зрозуміло, такі показники свідчать про глибоке проникнення корупційних практик у

тканину навчального процесу у вишах і серйозні перешкоди на шляху до їх викорінення руками самих студентів. Характерно, що кожен четвертий не зміг відповісти на це запитання, що також непрямим вказує на побоювання студентів щодо можливості розголосу випадків корупції.

При цьому серед студентів немає консенсусу з приводу того, заходи якого характеру – превентивного чи карального – мають відігравати ключову роль у боротьбі з корупцією. Зокрема, створення «телефону довіри» підтримують 38%, підвищення зарплати викладачам – 17%, запровадження системи багаторазової здачі тих самих робіт і перекладання іспитів – по 14%. При цьому досить багато студентів підтримують покарання тих, хто завинив, як дієвий метод боротьби: 33% наголосили на необхідності невідворотності покарання за корупційні дії (цей показник суттєво зріс порівняно з 2011 р., коли він становив 19%), 27% – надання гласності усім випадкам корупції, 26% – співпраці з правоохоронними органами. Очевидно, що ефективна боротьба з корупцією потребує поєднання обох типів заходів, хоча каральні методи більш придатні для досягнення короткострокового ефекту, тоді як превентивні – довгострокового.

ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ – ОПИТУВАННЯ РЕКТОРІВ

Практично всі опитані ректори (48 із 59) сходяться на тому, що реформа вищої освіти є першочерговою необхідністю. Це й зрозуміло, зважаючи на їхню безпосередню професійну причетність до сфери освіти. Для порівняння, серед студентів половина вважає, що існують більш нагальні проблеми, ніж реформа вищої освіти, а кожен десятий взагалі не вбачає у цьому важливу проблему. Однак відповіді ректорів вказують на те, що в сфері вищої освіти, скоріше за все, справді існують критичні проблеми, що й викликає великий запит на зміни.

Як і серед студентів, переважна більшість ректорів (53%) оцінюють якість вищої освіти в Україні посередньо. Однак якщо студенти трохи більше схильні до негативних оцінок (18% вважають якість вищої освіти високою, 25% – низькою), то ректори – до позитивних (32% проти 14%, відповідно). При цьому якість освіти у власних вишах ректори оцінюють помітно краще: майже дві третини з них вважають її високою, і лише кожен третій – низькою. Подібну тенденцію можна було спостерігати і у відповідях студентів, хоч і з меншою інтенсивністю.

Більшість ректорів (64% опитаних) погоджуються з тезою Міністерства освіти і науки про те, що в Україні наразі забагато вишів. Порівняно зі студентами, цей показник є помітно вищим: лише 39% студентів розділяють цю ж думку. Розглядаючи можливі критерії скорочення кількості вишів, ректори найчастіше обирали два з них: здатність вишів надавати якісну освіту (41%) та кількість студентів, спроможних платити за навчання (30%). Водночас ні відповідність потребам ринку

праці, ні необхідність забезпечувати вищою освітою всіх бажаючих не знайшли підтримку у великій кількості ректорів. Таким чином, відповіді ректорів вказують на певний парадокс у їхньому сприйнятті головних завдань вишів. З одного боку, вони погоджуються з тим, що повинні лишитися лише ті виші, які здатні надавати якісну освіту. З іншого боку, якість освіти, в їхньому розумінні, слабо корелюється з відповідністю отриманих знань і навичок вимогам ринку праці, чого конче бракує українській освітній сфері.

Доволі специфічним виявилось розуміння ректорами ключових проблем вищої освіти, які конче потребують розв'язання. На першому місці опинилася слабка матеріально-технічна база вишів (78%), на другому – недостатня самостійність вишів (52%). Доволі часто ректори також згадували незацікавленість студентів у якісній освіті (41%) та слабкий зв'язок між якістю викладання і зарплатою викладачів (36%). З отриманих відповідей стає очевидно, що ректори схильні оцінювати важливість проблем у сфері вищої освіти з позицій власних інтересів, більше того – інтересів матеріального характеру. Показово, що головні проблеми вищої освіти в очах студентів – невизнання дипломів більшості вітчизняних вишів у світі, невідповідність викладання вимогам ринку праці, а також корумпованість викладацького складу – ректори переважно проігнорували. У результаті розходження інтересів двох різних груп стейкхолдерів – ректорів і студентів – у контексті реформування вищої освіти виявилось дуже помітним.

Водночас рецепти покращення якості ви-

щої освіти в очах ректорів переважно збіглися з варіантами, обраними студентами. Головну увагу, на думку ректорів, слід звернути на три речі: налагодження співпраці з провідними зарубіжними університетами, підвищення зарплатні викладачам та стимулювання наукової діяльності в стінах університетів. Усі

три кроки вписуються в запропоновану МОН концепцію реформування вищої освіти та були схвально оцінені студентами. Крім того, кожен другий опитаний ректор вказав на необхідність залучення бізнесу до вирішення проблем вищої освіти. Серед студентів, натомість, цю ідею підтримали лише 22%.

Ставлення до наявної системи вступу і шляхів її покращення

Поточна система пільг для окремих категорій населення при вступі для вишів, на думку абсолютної більшості ректорів, потребує змін. Трохи більше половини опитаних (30 із 58) вважає, що пільги слід замінити на адресну допомогу соціально вразливим групам. Такий відносний консенсус серед ректорів помітно відрізняється від строкатості думок, які висловили з цього приводу студенти, і низького рівня підтримки ідеї введення адресної допомоги на заміну пільгам серед них. Узгоджуються з переважно критичним ставленням ректорів до пільг при вступі й загалом нижчі, ніж серед студентів, результати відповідей щодо того, яким категоріям населення слід зберегти пільги. Єдиним винятком є переможці конкурсів і олімпіад, збереження пільг для яких серед ректорів отримало суттєво вищу підтримку (48% серед ректорів, 30% серед студентів).

Водночас ставлення ректорів і студентів до системи зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) переважно збігається. Відносна більшість ректорів (48%), так само як і студентів, вважає, що саме результат ЗНО має відігравати вирішальну роль при зарахуванні абітурієнтів до вишів. Показово, що пріоритетна роль оцінки вступних іспитів, які

проводить сам виш, здобула підтримку лише 16% ректорів, попри те, що останні особливо зацікавлені у тому, аби зберегти вплив на процес прийняття абітурієнтів. Це вказує на загалом високий рівень підтримки системи ЗНО під час процесу набору абітурієнтів серед усіх ключових стейкхолдерів, включно з ректорами.

Однак розширення сфери застосування ЗНО не знаходить підтримки ні в ректорів, ні у студентів. 58% ректорів негативно ставляться до ідеї включення результатів ЗНО до процесу вступу до магістратури, а 50% – до ідеї використання ЗНО для оцінювання знань випускників. Опір ректорів ідеї поширення системи ЗНО на вступ до магістратури зрозумілий, зважаючи на природне бажання керівників вишів зберегти свою ексклюзивну роль у наборі студентів на старших курсах. Водночас негативне ставлення до можливості оцінювання знань випускників завдяки ЗНО зрозуміти важче, оскільки теоретично це могло б слугувати своєрідним незалежним аудитом якості вищої освіти в українських вишах. Однак підтримки цієї ідеї серед ректорів немає – імовірно, внаслідок того, що багато ректорів сумніваються у здатності власних вишів пройти такий аудит.

Оцінка нового закону «Про вищу освіту»

Абсолютна більшість ректорів (86%) позитивно оцінюють положення нового закону «Про вищу освіту», розробленого новим керівництвом МОН і ухваленого в липні 2014 р. Такий надзвичайно високий рівень підтримки, вочевидь, можна пояснити двома основними факторами. По-перше, залученістю багатьох ректорів до процесу розробки законопроекту, що вплинуло на їхнє ставлення до кінцевого документа. По-друге, позитивним ставленням до основних нововведень, закладених у законі. Останнє знайшло своє наочне підтвердження в результатах опитування.

Так, ректори засвідчили свою підтримку практично всім новаційним положенням закону. Особливо схвально вони оцінили посилення науково-освітньої та фінансово-господарської автономії (98% і 93%, відповідно), нові методи боротьби з науковим плагіатом

(введення жорстких санкцій за плагіат наукових робіт – 100% підтримки, розміщення дисертаційних робіт у вільному доступі – 88%), а також зменшення навантаження як на викладачів (90%), так і на студентів (88%). Підтримку серед ректорів знайшли й ініціативи щодо збільшення ролі студентського самоврядування, розширення можливостей студентів щодо вибору курсів, впровадження 5 освітньо-кваліфікаційних рівнів, запровадження конкурентної системи державного замовлення тощо. Єдине нововведення, яке дістало більше негативних оцінок від ректорів, стосувалося можливості отримувати державні замовлення приватним вишами. Це можна пояснити переважанням ректорів державних вишів серед респондентів, багато з яких зі зрозумілих причин не бажають поступатися державним замовленням приватним вишам.

Оцінка можливостей розвитку власних вишів

Поруч зі схвальною оцінкою нового закону про вищу освіту ректори також здебільшого демонстрували оптимізм стосовно використання нових законодавчих можливостей. Зокрема, більшість ректорів вважає, що їхні виші мають або високий, або достатній рівень готовності до діяльності в умовах розширеної автономії – такі відповіді дали 34% і 57% опитаних, відповідно. Серед ключових перешкод на цьому шляху ректори вже традиційно назвали передусім ресурсні обмеження (52%), однак також і законодавчі перепони (38%). Схожими були відповіді ректорів і на запитання з приводу готовності їхніх вишів

налагодити ефективну міжнародну діяльність – на високий або достатній рівень готовності вказав 91% ректорів. Оцінки наявних перешкод були так само подібними: головною турботою для 60% опитаних є саме ресурсні обмеження. Серед можливих інструментів міжнародного співробітництва, які можна використати для підвищення якості освіти у вишах, ректори переважно обирали методи, безпосередньо пов'язані з навчальним процесом – стажування викладачів і студентів в іноземних вишах, спільні наукові та освітні проекти.

При цьому закономірно постає питання

до здатності ректорів отримати міжнародне визнання власних вишів. З одного боку, більшість ректорів зазначила, що міжнародні рейтинги університетів тією чи іншою мірою впливають на пріоритети діяльності їхніх вишів (22% – так, 29% – більшою мірою так, 36% – частково). Однак відповіді на питання про найбільш релевантний в очах ректорів міжнародний рейтинг університетів змушують замислитись. Так, далеко не всі ректори зуміли вибрати бодай один із них – 36% обрали варіант «важко відповісти». Зважаючи на закритий тип питання, який не вимагав від ректорів згадувати існуючі рейтинги, такі результати наштовхують на думку, що багато ректорів насправді звертають вкрай мало уваги на міжнародні рейтинги. Відповідно, й саме існування стимулів до підняття рівня власних вишів до міжнародних взірців серед ректорів можна поставити під сумнів.

Водночас, як і в питаннях автономії та міжнародної діяльності, ректори переважно продемонстрували оптимізм щодо вдосконалення дослідницької діяльності у своїх вишах – 69% опитаних вважають рівень готовності своїх закладів високим або достатнім. Ре-

сурсні обмеження, як і в попередніх питаннях, є ключовою перешкодою до досягнення поставлених цілей у цій сфері (так вважають 72% ректорів).

Ректори також схвально поставилися до ідеї залучення бізнесу для вирішення актуальних проблем вищої освіти – лише 14% опитаних висловилися проти цього. Натомість, на думку 52%, бізнес має стати повноцінним партнером у вирішенні проблем вищої школи, і ще 34% віддали би перевагу ситуативній співпраці з бізнесом. Такі відповіді навряд чи мають дивувати, зважаючи на уже неодноразово згадані занепокоєння ректорів фінансовими та матеріальними обмеженнями в діяльності вишів. При цьому ректори прихильно поставилися до цілої низки можливих форм співпраці з бізнесом – фінансової підтримки студентів і надання їм можливості проходити практику, участі в формуванні навчальних програм, артикулювання запитів щодо потреби у фахівцях, надсилання своїх співробітників як викладачів, безпосередньої фінансової допомоги вишам та викладання окремих дисциплін.

Ставлення до корупції

Оцінки причин виникнення корупції у вишах дещо відрізняються серед ректорів і студентів. На перше місце ректори поставили проблему недостатньої оплати праці викладачів (65%), очевидно, маючи на увазі, що саме це спонукає багатьох викладачів до «продажу» оцінок. Крім того, ректори вказали і на більш загальні фактори, такі як знецінення моральних норм (57%) і вищої освіти, зокрема (52%). Доволі несподівано головний фактор виникнення корупції в очах студентів – лінощі самих студентів (такої думки дотримуються 47% студентів) – дістав менше підтримки серед ректорів (38%). З іншого боку, на відміну

від студентів, ректори зовсім не відносять до важливих чинників корупції нестачу часу в студентів.

Водночас оцінки поширеності найбільш очевидних проявів корупції – купівлі контрольних, курсових і дипломних робіт – серед ректорів і студентів переважно збігаються. 81% ректорів назвали це або загальною практикою або досить поширеним явищем, що не надто відрізняється від аналогічного показника серед студентів (79%). Збіг результатів з усією очевидністю вказує на існування дуже помітної проблеми у цій сфері. Переважно схожими є і варіанти протидії цьому явищу. І

ректори, і студенти поставили на перше місце два фактори: розуміння студентами важливості отримуваних знань для майбутньої професії та покращення якості викладання. Примітно, що каральний захід – відрахування з вишу – не знайшов великої підтримки навіть у ректорів. Таким чином, можна констатувати, що ректори, як і студенти, віддають перевагу мотиваційним діям, які б створювали для студентів стимули вчитися і покладатися на власні знання.

З іншого боку, ректори – бодай на декларативному рівні – продемонстрували значно вищий рівень свідомості у питанні боротьби з корупцією. Практично всі з них підтримали ідею того, що з корупцією у вишах має боротися передусім їхнє керівництво – ректорати і деканати. На друге місце (78% відповідей) вони поставили органи студентського самоврядування, і лише на третє (45%) – правоохоронні органи. Це створює помітний

контраст із бажанням студентів перекласти відповідальність за боротьбу з корупцією у вишах на когось іншого: лише чверть опитаних студентів вважає, що з нею мають насамперед боротися органи студентського самоврядування.

Дещо відрізняються між ректорами і студентами й бажані методи протидії корупції. Для ректорів основним способом боротьби з корупцією є підвищення зарплатні викладачам (62%), що здобуло лише 17% підтримки серед студентів. Водночас ректори схильні частково підтримувати й заходи карального характеру – невідворотність покарання за корупційні дії (52%) та широке оприлюднення таких випадків (45%). Серед інших заходів, які знайшли певну підтримку в ректорів, можна згадати формування державного стандарту вимог до кожної спеціальності, створення «лінії довіри» для студентів і зберігання письмових робіт студентів для перевірки на плагіат.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Проведені опитування студентів і ректорів з усією очевидністю засвідчили нагальну потребу в реформуванні вищої освіти. Водночас, попри те, що студенти і особливо ректори підтримали багато запропонованих МОН нововведень, їхні відповіді вказали і на великий запит щодо подальших змін у цій галузі. Спираючись на результати досліджень, можна виокремити кілька моментів, які потребують особливої уваги реформаторів сфери вищої освіти.

1. Необхідно активізувати процес скорочення кількості вишів, оскільки навіть ректори, які потенційно є головними противниками цієї ініціативи, її здебільшого підтримують.

При цьому слід розробити чіткі критерії якості, яким мають відповідати виші, що пройдуть відбір. Очевидно, що ці критерії мають відображати дві основні вимоги – (1) відповідність знань і кваліфікацій, які отримують студенти вишів, чинним потребам ринку праці та (2) якість освіти, яку дають виші. При розробці першого критерію доцільним є налагодження співробітництва МОН, вишів і бізнесу, адже останній здатний більш адекватно відобразити структуру ринку праці та існуючі запити на спеціалістів. Другий критерій, вочевидь, має базуватися на запровадженні системи зовнішньої перевірки знань і навичок випускників вишів, що має дати об'єктивний зріз якості освіти в українських вишах.

2. В якості такої системи можна використати вже функціонуючу модель ЗНО, модифікувавши її відповідним чином для випускників з акцентом на перевірку практичних навичок і професійних компетенцій. Водночас слід очікувати, що впровадження аналогу ЗНО на інших етапах навчального процесу в вишах – при вступі в магістратуру і при підсумковій оцінці рівня підготовки випускників може викликати спротив як керівництва вишів, так і самих студентів. Проте, попри низький рівень підтримки цієї ідеї і серед студентів, і серед ректорів, можна добрати потрібні аргументи, аби змінити їхню позицію. Для ректорів, зокрема, придатним видається аргумент про те, що оцінювання випускників вишів за допомогою системи ЗНО дасть змогу налагодити процес скорочення чисельності вишів згідно з об'єктивними критеріями та усунути будь-які суб'єктивні фактори. Оскільки ректори загалом підтримують ідею скорочення кількості вишів, вони так само мають бути зацікавлені в тому, щоб цей процес відбувався об'єктивно й неупереджено.

3. Зважаючи на те, що студенти і ректори – доволі природно – по-різному бачать головні проблеми вищої освіти, необхідно обрати комплексний підхід до реформування вищої освіти, що збалансував би врахування інтересів різних стейкхолдерів. Студентів передусім цікавить практичний аспект здобутих у вишах знань, зокрема визнання отриманих дипломів для навчання та роботи за кордоном та здатність використовувати набуті у виші знання і навички для отримання роботи всередині країни. Відповідно, МОН має докласти зусиль, аби налагодити систему взаємного визнання дипломів українських й іноземних вишів, а також наукових ступенів українських й іноземних дослідників. Крім того, слід звернути увагу на використання наявних і створення нових інструментів міжнародного обміну та співпраці між вишами, які б давали українським студентам більше можливостей навчатися і стажуватися за кордоном.

4. Приведення вищої освіти у відповідність до вимог ринку праці є складнішим завданням, яке потребує активної співпраці органів влади, вишів і бізнесу. Спираючись на опитування студентів і ректорів, можна запропонувати кілька кроків у цьому напрямі. По-перше, створення умов для співпраці вишів і бізнесу у складанні навчальних програм. По-друге, залучення представників бізнесу до викладання окремих дисциплін у вишах. По-третє, налагодження можливостей практики успішних студентів на фірмах і підприємствах, яке би оплачував приватний бізнес. У цілому створення клімату довіри між вишами і бізнесом є одним із ключових завдань реформаторів вищої освіти в контексті гармонізації вищої освіти з потребами ринку праці.

5. Найбільший запит з боку ректорів, натомість, стосується покращення фінансово-матеріальної бази вишів та розширення їхньої автономії. Очевидно, що лібералізація сфери вищої освіти потребує першочергової уваги саме до розширення автономії, яке, в свою чергу, дасть змогу успішним вишам покращити своє фінансове й матеріальне становище. У цьому контексті особливу увагу слід звернути на розширення фінансової автономії вишів і надання їм законних можливостей отримувати прибуток. Отже, відповідні положення нового закону про вищу освіту потребують подальшого розвитку та створення механізмів їх імплементації. У сфері покращення матеріально-технічної бази вишів органи влади, натомість, можуть використовувати непрямі методи, зокрема створення умов для залучення приватних інвестицій у виші, в тому числі популяризуючи використання міжнародних грантових можливостей.

6. Окремої уваги потребує створення умов для нової якості дослідницької роботи у вишах. У цьому разі, знову ж таки, ефективним механізмом може стати співпраця вишів із бізнесом, на що вказували у своїх відповідях багато ректорів. Роль держави може поляга-

ти у створенні преференцій для бізнесу, який інвестує в розвиток науки у вишах чи співпрацює з вишами в межах спільних проектів. Важливим способом покращення дослідницької роботи вишів може стати їхнє долучення до міжнародної спільноти університетів. У цьому можуть допомогти існуючі міжнародні гранти, зокрема програма ЄС "Horizon-2020". Крім того, спираючись на підтримку ректорів, доцільно посилити контроль за якістю та відсутністю плагіату в наукових роботах, що їх захищають у вишах.

7. Результати опитування також вказують на кілька потенційних механізмів протидії корупції у вишах. Частина з них уже було згадано вище. Зокрема, сприяти зниженню корупції може скорочення кількості вишів, частина з яких існує насамперед заради того, аби «продавати» дипломи всім бажаним. Запровадження незалежної оцінки знань випускників також здатне сприятливо вплинути на зменшення масштабів корупції, адже спонукатиме студентів здобувати знання, а не лише отримувати оцінки чи диплом. Зрештою, у довгостроковій перспективі потужний вплив на зниження рівня корупції у вишах матиме узгодження навчальних програм з вимогами ринку праці, що значно підвищить зацікавленість студентів у здобутті реальних знань.

8. У відповідях студентів і ректорів можна відшукати й інші ймовірні способи протидії корупції. По-перше, підвищення зарплатні викладачів, що як спосіб боротьби з корупцією підтримали і ректори, і – частково – студенти. По-друге, зменшення навантаження і на викладачів, і на студентів, що дасть змогу і одним, й іншим вивільнити час для виконання своїх першочергових завдань та не замінити їх менш трудоємними корупційними практиками. Позитивний ефект також матиме розширення академічної свободи студентів, що дозволить їм обирати більше предметів, у вивченні яких вони особисто зацікавлені.

9. Водночас викорінення корупції у вишах потребуватиме також і зміни ставлення самих потенційних учасників процесу – студентів і викладачів. Зважаючи на зафіксований опитуванням доволі високий рівень терпимості до корупції серед студентів, доцільним видається проведення інформаційної кампанії, що пропагуватиме нульову толерантність до корупції у сфері вищої освіти. Така кампанія могла би використовувати історії успіху видатних людей, які поклалися на власні знання у своєму розвитку, а також привернення суспільної уваги до найгучніших випадків корупції у вишах.

Аналітичні записки

Інформаційно-
аналітичне видання

серпень 2015

Інформаційно-аналітичне видання
«Аналітичні записки»

Тема:
«Реформа вищої школи: думки студентів і ректорів»

Видання здійснено в рамках проекту «Громадський соціологічний Консорціум» за фінансової підтримки Європейського Союзу, програми Matra Посольства Королівства Нідерландів, Міжнародного Фонду «Відродження», а також у рамках проекту «Стимулювання діалогу щодо транзитних процесів» за фінансування Національного фонду підтримки демократії США.

Автор: Олексій СИДОРЧУК,
аналітик Фонду «Демократичні ініціативи»
імені Ілька Кучеріва

Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва
Для листів: а/с В-271, м. Київ, 01001, Україна
Телефон: (380 44) 581-3317
E-mail: dif@dif.org.ua
<http://www.dif.org.ua>

При передруку або частковому використанні матеріалів посилання на Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва обов'язкове.

© Благотійний фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 2015

Поліграфічні послуги: ФОП І.П. Артюшенко
Адреса друкарні:
Вул. Виборзька, 84 м. Київ, Україна
+380 442277817; +380503588088
Формат 84x104/16. Папір крейд.
Тираж 150 прим.

Фонд
Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва